

Пономаренко Ю.А.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцент кафедри кримінального права,
кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО ВПЛИВУ СТ. 3 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД НА ІНСТИТУТ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

1. Відповідно до ст. 3 ЄКПЛ «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Ця гарантія, на відміну від багатьох інших передбачених Конвенцією, є абсолютною: ст. 3 не передбачає винятків із неї, а ч. 2 ст. 15 не допускає відступів від неї навіть під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації. ЄСПЛ у своїх рішеннях конкретизував, що тим паче неможливі відступи від неї при протидії навіть найбільш тяжким злочинам – тероризму, організованій злочинності тощо (*Selmouni v. France*) і що загалом ця гарантія не залежить від будь-яких обставин та поведінки особи (*V. v. UK; H.L.R. v. France; Labitav. Italy*).

2. Загалом, ст. 3 ЄКПЛ встановлює важливу гарантію захисту гідності людини та її тілесної недоторканості. При цьому, якщо за критерій брати порядок розташування статей в ЄКПЛ, то в умовній ієрархії її цінностей вказані блага слідує одразу за життям людини і перед її особистою свободою, приватністю і т. д. Зміст цієї статті й відначально був достатньо широким, проте, з урахуванням практики ЄСПЛ ще й має достатньо стійку тенденцію до розширення (*Selmouni v. France*). Проте в цій доповіді я обмежую його лише проблемами, що стосуються заборони кримінальних покарань, які є нелюдськими або такими, що принижують гідність.

3. У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово констатував, що будь-якому покаранню завжди іманентно властивий певний ступінь страждань для засудженого; що і сам судовий процес, і факт призначення покарання, і власне його відбування певною мірою принижують гідність засудженого (*Tyrerv. UK*). Тому для того, щоб становити порушення ст. 3 ЄКПЛ покарання повинно перевищувати «звичайний і майже неминучий»

ступінь його принижуючого аспекту (*Costello-Roberts v. UK*). Оцінка ж того мінімального рівня «нелюдського чи такого, що принижує гідність» покарання, яке вже становить порушення ст. 3 ЄКПЛ, є відносною і залежить від конкретних обставин справи: тривалості поведження, його фізичних або психологічних наслідків, а в певних випадках також і від віку, статі, стану здоров'я потерпілого, способу його здійснення тощо (*Ireland v. UK*).

4. У практиці ЄСПЛ поняття «нелюдське покарання» і «покарання, що принижує гідність» не мають однозначних тлумачень та чіткого розмежування між собою. Більше того, у багатьох своїх рішеннях Суд одночасно оцінює той чи інший вид покарання на предмет відповідності обом цим заборонам одночасно і, власне, встановлює наявність або відсутність порушення вимоги про заборону «нелюдського чи такого, що принижує гідність, покарання». Тим не менше, багато дослідників практики ЄСПЛ по ст. 3 ЄКПЛ приходять до висновку, що під «нелюдським покаранням» розуміється таке, яке заподіює особливих фізичних або моральних страждань; «під покаранням, що принижує гідність», – таке, яке здатне викликати в особи почуття страху, пригніченості і неповноцінності, образити й принизити її, і, можливо, зламати її фізичний або моральний опір.

5. З урахуванням наявної практики ЄСПЛ можна стверджувати, що безумовним порушенням ст. 3 ЄКПЛ є лише можливе існування фізичних, у тому числі членушкоджуючих покарань (*Tyrer v. UK*). З високою долею ймовірності можна припустити, що до таких Суд, безумовно, відніс би й ганебні покарання. З огляду на це, система покарань за КК України і не містить таких видів покарань. Будь-який інший вид покарання *ipso facto* не є порушенням ст. 3 ЄКПЛ. Тому можна стверджувати, що за своїм правообмежувальним змістом жоден із 12 передбачених чинним КК України видів покарань не порушує згадану статтю ЄКПЛ. Крім того, враховуючи правову позицію, сформульовану ЄСПЛ у справі *V. v. UK* окремо слід констатувати й відсутність порушень ст. 3 ЄКПЛ у тих приписах КК України, які визначають перелік видів покарань, що підлягають застосуванню до неповнолітніх.

6. Разом з тим, порушення ст. 3 ЄКПЛ може становити порядок виконання того чи іншого покарання, а також окремі елементи правового статусу засудженого, до якого воно застосоване. Беручи до уваги, що порядок виконання покарань є предметом правового

регулювання КВК України та пов'язаних із ним нормативно-правових актів, слід констатувати, що приписи КК України в цьому аспекті навряд чи можуть порушувати ст. 3 ЄКПЛ. Проте, визначаючи правообмежувальний зміст і мету покарання, КК України спеціально застерігає, що воно «не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність» (ч. 3 ст. 50). Тим самим встановлюється відповідний стандарт як для приписів КВК України, так і для практики призначення та виконання покарань.

7. Окрім того, порушенням ст. 3 ЄКПЛ може вважатися безпідставне невиконання призначеного особі покарання. Зокрема, у справі *Soering v. UK* ЄСПЛ звернув увагу на те, що покарання стає «нелюдським» тоді, коли затримання з його виконанням тягне душевну пригніченість від очікування покарання протягом невизначеного часу. Цей фактор є однією з причин існування норм про звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

8. Нарешті, слід звернути увагу на те, що останніми роками в практиці ЄСПЛ (*Vinter and Others v. UK*; *László Magyar v. Hungary*; *Öcalan v. Turkey* (№ 2)) сформувалася правова позиція, за якою порушенням ст. 3 ЄКПЛ вважається така модель довічного позбавлення волі, при якій у законодавстві відповідної країни не передбачається ефективних механізмів його пом'якшення чи звільнення від нього. З урахуванням того, що за чинним КК України особа, засуджена до довічного позбавлення волі, може бути звільнена від нього лише за хворобою (ч.ч. 1 і 2 ст. 84) або у зв'язку із помилуванням Президентом (ст. 85, ч. 2 ст. 87), а практика застосування цих підстав є нікчемно малою, існує обґрунтоване побоювання визнання вітчизняної моделі цього виду покарання таким, що суперечить ст. 3 ЄКПЛ.

9. Викладене дає підстави для висновку про те, що попри загальну узгодженість інститут покарання за чинним КК України зі стандартами ст. 3 ЄКПЛ, існує нагальна потреба приведення у відповідність до неї законодавчого регулювання підстав звільнення від довічного позбавлення волі.